

Təbiət elmləri

UOT 595.42

A.N.Ağayeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ayselagayeva83@gmail.com

TENİİDOZ TÖRƏDİCİSİNİN (*TAENIA HYDATIGENA*) ABŞERON VƏ ONA BİTİŞİK XIZI RAYONU ƏRAZİLƏRİNDƏ TƏDQİQAT MƏNTƏQƏLƏRİ VƏ HÜNDÜRLÜK QURŞAQLARI ÜZRƏ YAYILMASININ ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: *teniidoz, invaziya, hündürlük qurşaqları, kaproloji müayinə, tam helmintoloji yarma*

Azərbaycanda, xüsusilə şəxsi və fermer təsərrüfatlarının geniş inkişaf etdirildiyi Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda teniidozun öyrənilməsi üzrə bəzi məlumatların olmasına baxmayaraq son illərə qədər bu problem demək olar ki, öyrənilməmiş qalmışdır. Aparılan tədqiqatlar isə 40-50 il bundan əvvəl aparıldığından tarixilik baxımından köhnəlmişdir və hazırkı təsərrüfat sisteminin mənzərəsini tam əks etdirmir. Bu məqsədlə tədqiqatlara başladığıq, adicəkilən ərazilərdə teniidozun öyrənilməsini qarşımıza məqsəd qoyduq, şəxsi və fermer qoyunçuluq təsərrüfatlarında tam helmintoloji müayinələr apardıq. Tədqiqatlar zamanı ilk olaraq həmin ərazilərdə məntəqələr üzrə yoluxmanı öyrəndik. Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, *Taenia hydatigena* növü invaziyanın yüksək ekstensivliyi ilə Altıağac (16,3%), Qızıldərə (12,9%), Tudar (12,5%), nisbətən aşağı ekstensivliklə isə Hövsan (5,4%), Zirə (8,8%) və digər kəndlərdə qeydə alınmışdır.

Daha sonra *Taenia hydatigena* növünün qoyunlar arasında yayılması hündürlük qurşaqları üzrə öyrənilmişdir. Bu məqsədlə üç hündürlük qurşağı üzrə tədqiqatlar aparılmışdır: düzənlik, alçaqdağlıq və dağlıq. Tədqiqatın nəticələri 2-ci cədvəldə verilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi, *Taenia hydatigena* növü invaziyanın həm ekstensivliyinə (13,7%), həm də intensivliyinə (1-34 qovucu) görə alçaqdağlıq zona düzənlik və dağətəyi zonalarda üstünlük təşkil edir.

A.N.Ağayeva

**ИЗУЧЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ВОЗБУДИТЕЛЯ ТЕНИИДОЗА
(*TAENIA HYDATIGENA*) НА ТЕРРИТОРИЯХ АБШЕРОНСКОГО И
ПРИЛЕГАЮЩЕГО К НЕМУ ХЫЗЫНСКОГО РАЙОНОВ ПО
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИМ ПУНКТАМ И ВЫСОТНЫМ ПОЯСАМ**

Ключевые слова: тениидоз, инвазия, высотные пояса, капронологическое обследование и полное гельминтологическое вскрытие

Несмотря на то, что есть некоторые данные по изучению тениидоза в Азербайджане, особенно в экономическом регионе Абшерон-Хызы, где широко развиваются частные и фермерские хозяйства, эта проблема почти не изучалась до недавнего времени. Исследования же, проведенные 40-50 лет назад, устарели с исторической точки зрения и не полностью отражают картину нынешней хозяйственной системы. С этим намерением, мы задались целью изучить тениидоз в указанных областях, провели полные гельминтологические исследования в частных и фермерских овцеводческих хозяйствах. Во-первых, мы по пунктам изучили заражение на этих территориях. Как видно из таблицы 1, тип *Taenia hydatigena* характеризуется высокой экстенсивностью инвазии в Алтагач (16,3%), Гызылдере (12,9%), Тудар (12,5%), а относительно низкой экстенсивностью в Говсан (5,4%), Зира (8,8%) и других деревнях.

Затем по высотным поясам было изучено распространение разновидностей *Taenia hydatigena* среди овец. Результаты исследования приведены в таблице 2. Как видно из таблицы, как по экстенсивности (13,7%), так и по интенсивности (1-34 пузыря) инвазии разновидности *Taenia hydatigena* в плоскогорьях преобладают над равнинными и предгорными зонами.

A.N.Ağayeva

**STUDYING OF DISTRIBUTION OF THE TAENIASIS'S PATHOGENS
(*TAENIA HYDATIGENA*) IN TERRITORIES ABSHERON AND ADJACENT
KHYZY REGIONS ON RESEARCH POINTS AND HIGH-ALTITUDE ZONES**

Keywords: taeniasis, invasion, high-altitude zones, capronological examination and full helminthological autopsy

Despite the fact that there are some data on studying of a taeniasis in Azerbaijan, especially in Absheron-Khizi economic region where private and farmer farms are widely developed, this problem has not hardly been studied until recently. Studies conducted 40-50 years ago are outdated from a historical point of view and do not fully reflect the picture of the current economic system. With this intention, we set out to study taeniasis in the indicated areas, carried out complete helminthological studies in private and farmer sheep farms. Initially, we have studied the points of infection in these areas. As can be seen from table 1, type *T. hydatigena* is characterized by high extensiveness of invasion in Altagach (16.3%), Gyzyldere

(12.9%), Tudar (12.5%), and relatively low extensiveness in Hovsan (5.4%), Zira (8.8%) and other villages.

Then, the distribution of *Taenia hydatigena* species among sheep was studied in the high-altitude zones. Results of a research are given in table 2. As can we see from the table, both in extensivity (13.7%) and in intensity (1-34 bladders) invasions of *Taenia hydatigena* species in plateaus prevail over lowland and foothill zones.

Respublika ərazisində yaşayan 7 növ əhli gövşəyən heyvan növündə (qoyun da daxil olmaqla) 119 növ helmint aşkar olunmuşdur. Bu helmintlərdən 85 növü qoyunlarda parazitlik edir. Gövşəyən heyvanların helmint faunasının öyrənilməsi 3 əsas landşaft-ekoloji zonada (düzənlik, dağətəyi və dağlıq) və onların tərkibində 11 yarımzona (Əsədov,1959,1960,1970,1971,1975) olmaq şərtilə aparılmışdır. Bu zona və yarımzonalarda gövşəyən heyvanlarda helmintoz törədiciləri heyvandarlığa vurduğu ziyana görə müxtəlif landşaft-ekoloji zonalarda müxtəlif dərəcədə yayılmışdır. Azərbaycan Respublikası ərazisinin bu cür ekoloji-helmintoloji rayonlaşdırılmasında Abşeron düzənlik yarımadası və ona birləşən Xızı rayon əraziləri xüsusi yer tutur, çünki bu ərazilərdə bir çox helmintlərin yayılması üçün əlverişli şərait vardır. Həmçinin bu ərazilərdə qoyunçuluq təsərrüfatı sürətlə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycanda, xüsusilə şəxsi fermer təsərrüfatlarının geniş inkişaf etdirildiyi Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda teniidozun öyrənilməsi üzrə bəzi məlumatların olmasına baxmayaraq son illərə qədər bu problem demək olar ki, öyrənilməmiş qalmışdır. Aparılan tədqiqatlar isə 40-50 il bundan əvvəl aparıldığından tarixilik baxımından köhnəlmişdir və hazırkı təsərrüfat sisteminin mənzərəsini tam əks etdirmir. Bu məqsədlə adıçəkilən ərazilərdə teniidozun öyrənilməsini qarşımıza məqsəd qoyduq, şəxsi qoyunçuluq təsərrüfatlarında natamam helmintoloji müayinələr apardıq [2, s.34]. Məqalədə teniidoz xəstəliyinin törədicilərindən biri olan *Taenia hydatigena* növü haqqında tədqiqatlar əks olunub.

Ümumiyyətlə, parazitın aralıq sahibi əhli və vəhşi cütdırnaqlılar, insandır. Deməli, qoyunlar da bura daxildir. Axırncı sahib isə əhli və vəhşi yırtıcılardır. Lokalizasiyası: axırncı sahiblərdə – nazik bağırsağ; aralıq sahiblərdə – piylik, müsaqirə, plevra, təsadüfi hallarda başqa orqanlarda – ağciyərlərdə, qida borusunun selikli qişasında, dalaqda, sidik kisəsində, diafraqmada, öd kisəsində, öd axarında, balalıqda, yumurtalıqda parazitlik edir. Yayıldığı yerlər: hər yerdə yayılmışdır [1, s.7-12].

Material və metodika

Tədqiqat işləri Abşeron bölgəsinə (Abşeron yarımadası və Xızı rayonu, şəkil1) aid müxtəlif kənd və qəsəbələrdə aparılmışdır. Həmin ərazilərdə teniidoz törədicisini öyrənmək məqsədilə elmi-tədqiqat işlərinə 2016-2017-ci

illərdə başlanmışdır. Qoyunlar arasında helmintlə yoluxma natamam helmintoloji yarma üsulu ilə müəyyən edilmişdir [3, s.8]. Yarma zamanı ayrı-ayrı orqanlar əzilərək xırdalandı (şəkil 1), yuyuldu, helmintlər tapılaraq yığıldı və 70 faizli spirt məhlulunda konservləşdirilərək saxlanılmışdır [4, s.43].

Tədqiqat işləri həmin ərazilərin müxtəlif məntəqələrindəki qoyunçuluq təsərrüfatlarında və Baytarlıq Elmi Tədqiqat İnstitutunun Parazitologiya laboratoriyasında aparılmışdır (şəkil 2).

Şəkil 1. Tədqiqatın aparıldığı Abşeron bölgəsi (göy rəngli ərazi)

Şəkil 2. Helmintlərin toplanması

Alınan nəticələr və onların müzakirəsi

Taenia hydatigena növü tədqiqat zamanı tərəfimizdən Abşeron yarımadasında Zirə kəndi ərazisində tədqiq edilmiş 79 baş qoyundan 7-də (8,8%): qida borusunun selikli qişasında 3 qovuc, piylikdə 14 qovuc, ağciyərdə 4 qovuc aşkar edilmişdir. Hövsan kəndi ərazisində tədqiq edilmiş 55 baş qoyundan 3-də (5,4%): piylikdə 7 qovuc, qida borusunun selikli qişasında 2 qovuc, ağciyərlərdə 2 qovuc, Novxanı kəndi ərazisində tədqiq edilmiş 84 baş qoyundan 11-də (13,1%): qida borusunun selikli qişasında 5 qovuc, piylikdən 24 qovuc, dalağın üzərindən 2 qovuc aşkar edilmişdir. Ceyranbatan qəsəbəsi ətrafında tədqiq edilmiş 21 baş qoyundan 2-də (9,5%): piylikdə 2-23 qovuc, Z.Tağıyev qəsəbəsi ərazisində tədqiq edilmiş 69 baş qoyundan 7-də (10,1%): qida borusunun selikli qişasında 3-5 qovuc, piylikdən 5-10 qovuc, ağciyərin üzərindən 1-3 qovuc, plevradan 2 qovuc, Qobu ərazisində tədqiq edilmiş 36 baş qoyundan 3-də (8,3%): qida borusu üzərindən 1 qovuc, piylikdən 4-9 qovuc və ağciyərlərin üzərindən 3 qovuc, Güzdək ərazisində tədqiq edilmiş 24 baş qoyundan 2-də (8,3%) 1-12 fərd: qida borusunun selikli qişasından 1 qovuc, piylikdən 12 qovuc və ağciyər üzərindən 2 qovuc miqdarında aşkar edilmişdir. Bu növ Altağac qəsəbəsi ərazisində tədqiq edilmiş 43 baş qoyundan 7-də (16,3%) 1-34 fərd: qida borusunun selikli qişası üzərində 1-3 qovuc, piylikdə

5-34 qovuc, dalaqda 4 qovuc, Qızıldərə kəndi ərazisində tədqiq edilmiş 62 baş qoyundan 8-də (12,9%) 1-14 qovuc: qida borusu üzərində 1-2 qovuc, piylikdə 4-15 qovuc, plevrada 3 qovuc və Tudar kəndi ərazisində tədqiq edilmiş 48 baş qoyundan 6-da (2,5%) 3-32 qovuc: qida borusunun selikli qişasında 1-4 qovuc, piylikdə 2-32 qovuc və ağciyərlərin üzərində 1-4 qovuc miqdarında aşkar edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri 1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1. Qoyunlarda *Taenia hydatigena* növünün Abşeron yarımadası və ona bitişik Xızı rayonu ərazilərində tədqiqat məntəqələri üzrə yayılması

Tədqiqat məntəqələri	Tədqiq edilmişdr	Yoluxmuşdur	İnvaziyanın ekstensivliyi, %-lə	İnvaziyanın intensivliyi, ədədlə
Zirə	79	7	8,8	3-14
Hövsan	55	3	5,4	2-7
Maştağa	42	-	-	-
Müşviqabad	29	-	-	-
Fatmayı	48	-	-	-
Novxanı	84	11	13,1	2-24
Mehdiabad	20	-	-	-
Xırdalan	17	-	-	-
Ceyranbatan	21	2	9,5	2-23
Z. Tağıyev	69	7	10,1	1-10
Yeni Yaşma	29	-	-	-
Qobu	36	3	8,3	1-9
Sulutəpə	33	-	-	-
Güzdək	24	2	-	1-12
Şurabad	12	-	-	-
Müşviqabad	20	-	-	-
Altağac	43	7	16,3	1-34
Qızıldərə	62	8	12,9	1-15
Tudar	48	6	12,5	-
Cəmi:	771	56	7,3	1-34

Cədvəldən görüldüyü kimi, *Taenia hydatigena* növü invaziyanın yüksək ekstensivliyi ilə Altağac (16,3%), Qızıldərə (12,9%), Tudar (12,5%), nisbətən aşağı ekstensivliklə isə Hövsan (5,4%), Zirə (8,8%) və digər kəndlərdə qeydə alınmışdır.

Tədqiqat zamanı *Taenia hydatigena* növünün qoyunlar arasında yayılması hündürlük qurşaqları üzrə də öyrənilmişdir. Tədqiqatın nəticələri 2-ci cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2. Qoyunlarda *Taenia hydatigena* növünün hündürlük qurşaqları üzrə yayılması

Ekoloji zonalar	Tədqiq edilmişdir	Yoluxmuşdur	Yoluxmanın ekstensivliyi, %-lə	Yoluxmanın intensivliyi, ədədlə
Düzənlik zona 28-100 m	303	19	6,3	2-23
Dağətəyi zona 100-250-300 m	315	16	5,1	1-24
Dağlıq zona 300- 350-1200 m	153	21	13,7	1-34
Cəmi:	771	56	7,3	1-34

Cədvəldən görüldüyü kimi, *Taenia hydatigena* növünün invaziyanın həm ekstensivliyinə (13,7%), həm də intensivliyinə (1-34 qovuc) görə alçaqdağlıq zona düzənlik və dağətəyi zonalardan üstünlük təşkil edir. Bizim fikrimizə görə, bu, həm alçaqdağlıq zonada qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatların sayının çox olması, həm də təsərrüfatlarda *Taenia hydatigena* növünün axırncı sahiblərindən olan çoban itlərinin çox olması ilə əlaqədardır. Həm də alçaqdağlıq zonada vəhşi itkimilərin (çaqqal, canavar, tülkü) də sayı çoxluq təşkil edir. Nəticədə, teniidoz törədicilərinə yoluxmuş əhli və vəhşi itkimilər mütəmadi olaraq invaziya törədicisinin yumurtalarını təsərrüfatlara və otlaq sahələrinə səpirlər ki, bu da qoyunların yoluxmalarına səbəb olur [5, s. 24].

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov A.Q., Hacıyev Y.Q., Şirinov N.M., Ağayev A.A. Baytarlıq parazitologiyası. Bakı: Azərneşr, 1986, 433 s.
2. Məmmədov A.Q. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı heyvanlarının helmint və helmintozlarının zonalar üzrə yayılması və helmintozlarla mübarizənin gücləndirilməsi üçün təkliflər. Bakı: BDU, 1975, 235 s.
3. Ассадов С.М. Гелминтофауна жвачных животных СССР и ее эколого-географический анализ. Баку: Изд-во АН. Азерб. ССР, 1960, 510 с.
4. Барабаш А.Ф., Лукьянова Г.А. Профилактика домашних животных. Москва: Асткер, 2005, 331 с.
5. Ивашин В.М., Орипов А.О., Сонин М.Д. Определитель гельминтов мелкого рогатого скота. Москва: МГУ, 1990, 279 с.